

WRIGHT ÉS A MAGASHÁZAK

Kezdetek

Az elektromos meghajtású felvonó feltalálása 1889-ben a vas és az acél építészeti alkalmazásának elterjedésével együtt lehetővé tette a magasházak megszületését. Addig az időpontig a világ legmagasabb funkcionális épülete egy New York-i 7-8 emeletes épület volt (talán ennek hatására épült meg a budapesti New York-palota), ha nem számítjuk ide a gótikus katedrálisokat és a piramisokat.

Louis Sullivan, az úttörő amerikai építész 1890-ben megépíti Amerika és egyben a világ első acélszerkezetű magasházát, a *Wainwright Building*-et. A nyolc emeletes épület – szakítva a történelmi hagyományokkal – teljesen acélvázzal épült, a légies ornamentikával díszített nehéz téglafalak utólag kerültek az épület homlokzatára. Sullivan egy 1896-os tanulmányában foglalkozott a magasház művészi megformálásának gondolatával, ebben az évben épült meg a *Guaranty Building* Buffalóban, mely már 13 emeletes volt, és a korábbi megoldást folytatta. A különleges, előregyártott egyedi ornamentika is a vertikális hangsúlyozta. Az alsó szinten üzletek, az épület közepén irodák, legfelül épületgépészeti helyiségek kaptak helyet, ez adta a később épített magasházak tipológiáját. A magasház prototípusa tehát megszületett, egyben megszületett az új nagyváros is. Az 1899-ben épült *Carson-Pirie-Scott* áruház egy forgalmas csomópontban állt Chicagóban, bár építéskor még nem jártak az utcán gépkocsik.

Sullivan óriási hatással volt a kortárs építészekre, különösképpen az ifjú Frank Lloyd Wrightra, aki őt meste-

rének tekintette. Sullivan a magasházban olyan új, romantikus lehetőséget látott, ami az amerikai városok sziluettjét újraértelmezi. Wrightot megragadja az új amerikai építészet megteremtésének lehetősége, de nem épít magasházakat. Mélyebben értelmezi mesterét: olyan építész akar lenni, aki megéri a korát és kifejezi azt, formálja a társadalom épített környezetét, új formákat adva a bontakozó új igényeknek. Sullivan után Wright az a formaújító, úttörő építész, kulturális hős, aki megéri a nemzet lelkét, és zseniálisan formába tudja önteni az új gondolatokat. Wright a horizontalitás, a családi ház, a föld, a jólét, a biztonság felé fordulva alkotja meg a préri-házakat, az új amerikai életformát reprezentáló lakóháztypust, mely szakít a viktoriánus sorház-dobozokkal, és új irányt ad az építészetnek. A horizontalitás, a „Föld-vonal” szinte egybeforr Wright nevével, de Wright vertikális iránti rokonszenvét példázza az 1896-ban saját maga számára épített Rómeo és Júlia széltorony és számos iparművészeti alkotása is.

Korai magasházak

Az 1912-ből ránkmaradt vázlat (Press Building, San Francisco) még erős Sullivan-i hatást mutat, bár a tervben maradt épület jóval magasabb mint a mester megépült épületei. Wright következő magasház-terve csak a húszas évek közepén, az Art Deco korszakában születik (*National Life Insurance Building*, 1920-25, Chicago). Ebben az időben Wright egyik legtalányosabb művészi korszakát élte, foglalkozott szövetszerkezetes épületekkel, az előregyártás technológiájával. Erre az időre esik, hogy saját építésze-

Balról jobbra: Louis Sullivan: *Wainwright Building* (1890); Frank Lloyd Wright: *National Life Insurance Building* (1924); *St. Marks in the Bouverie Apartment Tower*, New York, (1929); *Usonia* terve

számára felfedezi a Nyugat (Kalifornia) és a Kelet (Japán) építészetét, Európában és Japánban él egy ideig, s igyekszik korábbi, sikeres Oak Park-i korszakát meghaladni. Ekkor jut azokhoz a felismerésekhez, amelyek megérlelik meggyőződését, hogy a hagyományos város felbomlóban van, az új technikai lehetőségekkel (autó, kommunikáció) élő emberek elhagyják a várost és birtokba veszik a vidéket. Wright a decentralizációban, a demokráciában, a szabad individuumban hitt szemben Le Corbusier és a nemzetközi modern mozgalom eszméjével, a centralizált nagyvárossal, a tömegtermeléssel és egységesített tömegépítéssel.

1929-ből származik a markáns stílusjegyeket tükröző *St. Marks in the Bouverie Apartment Tower* (New York, Manhattan, 1929). Wright nem a magasházak ellen volt, hanem a hatalomkoncentráció, a monopolhelyzet, a telekspekuláció ellen. Az volt a véleménye, hogy a felhőkarcoló, mint a független erőfeszítés példája, lehet felemelő és a büszkeség tárgya. Egy magas ház önmagában lehet szép, gazdaságos és kívánatos – amennyiben nem zavarja az alatta és környezetében élőket, nem fokozza elviselhetetlenül a sűrűséget. (*The Living City*, 1958.)

Ebben az időben kezdődött el a felhőkarcolóépítési verseny, az Art Deco *Chrysler Building* csak két évig volt a világ legmagasabb épülete, a vezető szerepet hamar átvette az *Empire State Building*, amelyet azóta is újabbak és újabbak követnek.

Broadacre City

Ekkor jelenik meg Le Corbusier *Ville Radieuse* elmélete, és vele a magas lakótömbök, melyeket Wright határozottan elutasított. A modern építészet kettéágazik, Wright megalapítja az organikus iskolát. Az organikus város új eszméje, a *Broadacre City* hatalmas modellben ölt testet, melyben megjelenik a felhőkarcoló is, szabadon állóan, egy zöld park közepén, elutasítva a Manhattant jellemző

zsúfoltságot és koncentrációt. Broadacre víziójában Wright új Amerikája, *Usonia* ölt formát. Wright új közlekedési eszközöket is tervezett, kidolgozta az új felhőkarcoló prototípusát, a központi magra szerkesztett konzolos-függőnyfalas magasházat, de teljesen újradefiniálta a lakóházat, a közlekedést, a középületeket is.

Az organikus felhőkarcoló emlékeztet a befogott tűre, a sudár fenyőfára, az emberi gerincoszlopra, konzolos erőjátékának köszönhetően rendkívül magas lehet, mert gazdaságos a teherhordó szerkezet, és változatos, szabad formálást tesz lehetővé. A központi magban futó liftek, közlekedők és gépészeti vezetékek rejtve maradnak, a transzparens, könnyű homlokzatok a födémek széléről függenek. Az egész felhőkarcoló könnyed, lebegő hatást kelt.

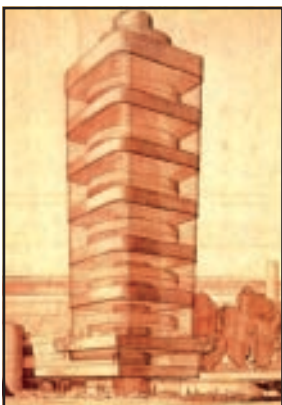
Wright víziója nem volt azonos a később bekövetkezett szuburbanizációs jelenséggel, 70 évvel később úgy látjuk, hogy sokmindenben igaza volt, víziója megvalósításra vár.

Megvalósult példák

Wrightnak két toronyháza épült meg. A Johnson kutatólaboratórium tornya 1944-ben. Itt tisztán alkalmazhatta korábbi alapelveit, a mélyen, túszerűen befogott alapot, a központi, rejtett vasbeton teherhordó magot, melyben a függőleges közlekedés történik, a konzolosan, legyezőszerűen kinyúló vasbeton födémlemezeket, az azokra függesztett, könnyűszerkezetes függőnyfalat. A közbenső galériás szintekkel együtt 14 emeletes torony úttörő jellegű volt, lehetővé tette a lekerekített formát, és elsőként alkalmazott a homlokzaton Pyrex üvegcső burkolatot.

A másik, igazi toronyház, a *Price Tower* Oklahomában, Bartlesville-ben épült meg 1956-ban. Wright úgy írta le ezt az épületet, mint egy fa, amely kiszabadult a zsúfolt erdőből. Az organikus felhőkarcoló elvén épült gyönyörű torony 19 emeletes, eredetileg lakó és irodaház volt, jelenleg művészeti központ és szálloda. A művészien formált homlokzat

Balról jobbra: Frank Lloyd Wright: *Johnson Laboratory Tower* (1944); *Price Tower*, Oklahoma (1956); Santiago Calatrava: *Turning Torso*, Malmö (2005); *Fordham Spire*, Chicago, terv

Frank Lloyd Wright: *Price Tower*, homlokzatrészlet

gazdag rézburkolattal készült. Újszerű, hogy lakóegységek is helyet kaptak benne. Ezzel megtört az a gyakorlat, hogy csak óriáscegek irodaházainak épülnek felhőkarcolók. A hagyományos felhőkarcolók két dologra koncentrálnak: hogyan kapcsolódik a toronyház a földhöz és hogyan érint az eget. Ami közben történik, monoton ismétlődés. Wrightnál a hangsúly a középrészen van, ez nem jelenti azt, hogy nincs megoldva az alja és teteje, inkább, hogy az igazán érdekes történések középen vannak.

Késői tervek

Számos vertikális motívummal találkozunk Wright utolsó művészi periódusában. Így a Los Angeles-i *Anderton Court Shop* (1952), a *Marin County Civic Center* tornya (San Fran-

cisco, 1957), a *Monona Center* tornyai Madison-ben (maga a központ 40 évvel később megvalósult, de a tornyok nem épültek meg). Felhőkarcoló-terve, a *Golden Beacon Apartment Tower*, (Chicago, 1956) szintén nem valósult meg eddig, mint ahogy nem épült meg az 1956-ban tervezett *Mile High* nevet viselő Illinois Center sem.

Ez utóbbi épület Wright, és minden idők legmagasabb tervezett épülete. 528 emelettel, 1600 méteres magasságával minden rekordot megdöntött. Az alapelvek ugyanazok, mint korábban, de a *Mile High* mellett minden addigi felhőkarcoló eltörpült.

Jelenkor

Az utóbbi évek, évtizedek felhőkarcoló-építési tendenciáiból egyetlen építész emelek ki: Santiago Calatrava spanyol építész-mérnök-művész munkáit. Hozzánk térben és időben is legközelebbi toronyháza, a malmói *Turning Torso*. Az épület Koppenhágából is látható jó időben. A 190 méter magas, 57 emeletes épület Wright organikus felhőkarcolójának elvei alapján épült 2005-ben. Wrightot követi funkciójával is: lakóház. Az épület 9 egymásra helyezett, egyenként 5 emeletes egységből áll, mindegyik szint elfordul az alatta levőhöz képest, összességében 90 fokot. Ezt az elfordulást a korábban említett konzolos erőjáték teszi lehetővé. Azóta Calatrava több tervét inspirálta ez a felhőkarcoló, ilyen az *Infinity Tower* Dubaiban, és a Chicagoba tervezett *Fordham Spire* is. A meglepő formájú, spirálisan csavarodó és felfelé keskenyedő felhőkarcoló tervein jelenleg is dolgoznak, 2007-ben kezdődik a kivitelezés és 2010-re megépül Amerika legmagasabb felhőkarcolója, a 610 méter magas, 124 emeletes lakótorony.

A Kós Károly Egyesülés tagjai, évtizedeken át tartott kurzusainak hallgatói ünnepelték március 3-án KÁLMÁN ISTVÁNNAK, az Egyesülés egyik alapítójának hetvenedik születésnapját. (Bata Tibor felvételei)

